

УДК 378.147:[528.912:81'373.21]

Вікторія Машкіна, старший викладач

e-mail: v.mashkina@physgeo.com

Євгеній Рубашенко, магістрант

e-mail: e.rubashenko@physgeo.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВИКОРИСТАННЯ ТОПОНІМІЧНИХ ЗНАТЬ У ПРАКТИЧНІЙ СКЛАДОВІЙ СПЕЦКУРСУ «КАРТОГРАФІЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ»

У статті описано використання топонімічних відомостей у викладанні географічних дисциплін на конкретному прикладі спецкурсу «Картографічний метод дослідження». Розроблено практичну роботу для спецкурсу на тему «Визначення кількості астіонімів за областями України та їх класифікація». Роботу апробовано в рамках практичних занять. Проаналізовано результати і основні помилки під час виконання практичної роботи. Визначено необхідність застосування топонімічних знань під час практичної підготовки студентів.

Ключові слова: топонімічні знання, практична робота, астіонім, картографічний метод дослідження.

Виктория Машкина, Евгений Рубашенко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В ПРАКТИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ СПЕЦКУРСА «КАРТОГРАФИЧЕСКИЙ МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ»

В статье описано использование топонимических сведений в преподавании географических дисциплин на конкретном примере спецкурса «Картографический метод исследования». Разработана практическая работа для спецкурса по теме «Определение количества астионимов по областям Украины и их классификация». Работа апробирована в рамках практических занятий. Проанализированы результаты и основные ошибки во время выполнения практической работы. Определена необходимость применения топонимических знаний во время практической подготовки студентов.

Ключевые слова: топонимические знания, практическая работа, астионим, картографический метод исследования.

Victoria Mashkina, Eugeny Rubashenko

USING TOPONYMIC KNOWLEDGE IN THE PRACTICAL PART OF THE SPECIAL COURSE "CARTOGRAPHIC METHOD OF RESEARCH"

This article describes the use of toponymic information in the teaching of geographical subjects. The article contains the methodological toponymic database, which include the following methods: mapping, contrast, spatial analysis, systematic approach, statistical, historical, and geoinformational and the method of synthesis.

The main place in the article is devoted to the use of cartographic method of research in the framework of a special course «Cartographic method of research» at the Department of Physical Geography and Cartography of V.N. Karazin Kharkiv National University. In the practical part of the special course, a class was chosen for which practical work on the topic «Determination of the number of astionyms by regions of Ukraine, and their classification» was designed and approved in the framework of practical training. Astionym – is the name of a city.

Practical work consists of actual counting of astionyms in one of the administrative-territorial units of Ukraine (in a region). Then, these astionyms were classified into the following classes: anthroponymic, symbolic and ideological, sacred, ethnic, socio-economic, physical-geographic. In addition, one class was separately allocated – as the names of some cities were not possible to classify due to their vague origin.

The results and key errors during the practical work were analyzed. Analyzing the work of students, the authors identified the need to use the toponymic knowledge during the practical training of students, because the problem arises in the classification of each astionym and identification of a decisive factor in the formation of the city's name. The problem also arose because of the confusion between oikonyms and astionyms, which was directly related to the problem of students separately distinguishing cities and towns.

Keywords: toponymic knowledge, practical work, astionym, cartographic method of research.

Вступ. Використання топонімічних відомостей у викладанні географічних дисциплін підвищує інтерес студентів, посилює пошуково-пізнавальну діяльність та полегшує засвоєння отриманих у процесі навчання знань. Збільшення обсягу самостійної роботи для студентів сприяє створенню системи студентської науково-дослідної роботи з використанням топонімічної складової. Методологічна база топоніміки включає в себе такі методи: картографічний (основний метод дослідження, що застосований при розробці картографічних моделей, які характеризують регіональні топонімічні системи

України), порівняння (для порівняльної характеристики регіональних топонімічних систем та територій країни), просторового аналізу (для виявлення просторових відмінностей у територіальній організації регіональних топонімічних систем), системного підходу (розгляд топонімів як специфічної суспільно-географічної системи, що утворюють певну цілісність, спільність за особливостями утворення, структурою та функціями), статистичний (для формування вибірки топонімів, узагальнення та аналізу кількісного поширення топонімічних явищ і характеристик, кореляційного аналізу взаємозв'язків

топонімічних регіональних територіальних систем з іншими географічними системами), історичний (для з'ясування походження окремих топонімів), геоінформаційний (для системної організації топонімічної інформації засобами баз та банків даних, розробки електронних топонімічних інформаційно-пошукових програм, укладання ГС-карт), топонімічний і географічний методи у широкому їх розумінні [1].

Вихідні передумови. Дуже багато в Україні є міст, селищ та сіл, різноманітною є й історія їх походження. Серед найуживаніших топонімів можна виділити назви міст – астіоніми. Для опрацювання топонімічної інформації, структури топонімічних банків даних території України необхідно використовувати картографічний метод досліджень. Його використання викладене у працях А.М. Берлянта, О.А. Євтеєва, Я.І. Жупанського, К.О. Саліщева. Є.М. Поспелов [4] описав методіку картографічного відображення топонімічної інформації. Картографічний метод – основний метод дослідження, що застосований при розробці картографічних моделей, які характеризують просторово-територіальні властивості топонімічної системи України.

Метою статті є розгляд використання топонімічних знань студентів під час проведення практичного заняття зі спецкурсу «Картографічний метод дослідження».

Виклад основного матеріалу. Географічні назви характеризують не тільки сучасні особливості природи, господарства, населення території, але й ті, котрі існували в минулому. Ця властивість дозволяє наочно прослідкувати зміну природних умов в результаті господарської діяльності людини, динаміку економічного розвитку території, історію її заселення і формування мережі поселень. Дослідження просторового розташування та відмінностей структури топонімів різних територіальних топонімічних угруповань дає можливість виявити взаємозв'язки між ними та іншими складовими суспільно-географічних комплексів, як то етнонаціональна структура населення, історико-етнографічні ознаки територій, провідні типи господарювання, культурні та релігійні відносини, політичний устрій [5].

Під час викладання спецкурсу «Картографічний метод дослідження» знання і вміння студентів зорієнтовано на те, що картографічний метод дослідження включає опис інформації за картами, графічні побудови та математичну обробку вимірів за картою. Практичні роботи з курсу «Картографічний метод дослідження» мають на меті розширити, поглибити та закріпити знання студентів, сприяти вдосконаленню самостійної пошукової їх роботи. Тематика завдань розроблена з урахуванням навчальної програми та досвіду проведення практичних занять з курсу на кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Практичні роботи виконуються за індивідуальними завданнями студентом

самостійно та за допомогою викладача дисципліни. Кожне завдання містить мету роботи, основні теоретичні положення з теми, методичні вказівки щодо його виконання, контрольні запитання, список рекомендованої літератури.

Нами розроблена і запропонована практична робота з використанням топонімічних знань на тему «Визначення кількості астіонімів за областями України та їх класифікація». Ця практична робота спрямована на застосування картографічного методу дослідження для обрахунку кількості астіонімів за областями України, в результаті чого студенти засвоюють уміння визначати топонімічну складову назв населених пунктів, що визначено Законом України «Про географічні назви». У Законі зазначено, що «встановлення назв географічних об'єктів, а також їх унормування, облік, реєстрація, використання та збереження має важливе значення для вирішення завдань національної безпеки, розвитку економіки, науки і освіти, державного будівництва, міжнародного співробітництва, а також у повсякденному житті громадян» [2]. Астіонім – це власне найменування міст. Тому вивчення географічних назв є цікавим і досить практичним напрямом студентських наукових географічних досліджень, у т. ч. і регіонального масштабу.

У рамках практичної роботи:

- 1) кожен студент отримує індивідуальний варіант завдання (адміністративно-територіальну одиницю України);
- 2) за допомогою Національного атласу України [3, с. 48-49] студенти підраховують фактичну кількість показаних (підписаних) на карті астіонімів, при цьому слід урахувувати характеристику міст;
- 3) студенти мають класифікувати підраховані астіоніми за допомогою літературних та Інтернет-джерел і занести результати в таблицю (табл.1).

Класифікацію астіонімів, як приклад, можна побачити в таблиці (табл.2). Є й такі астіоніми, які не вдається класифікувати через те, що є багато думок щодо походження назви, або їх просто неможливо віднести до якогось класу.

В результаті отриманої інформації проводиться аналіз регіональних особливостей назвотворчого процесу, вивчення номінаційних традицій, структурно-морфологічної строкатості, семантичних характеристик лінгвістичної складової, а також факторів і закономірностей утворення, функціонування та розподілу. Студенти виявляють надзвичайну різноманітність і строкатість географо-топонімічних систем на території України та просторово-часову їх мінливість від іншомовних впливів та мовних традицій населення.

Ця практична робота була проведена і складалась із фактичного підрахунку міст у певній адміністративно-територіальній одиниці України з подальшою їх класифікацією, яка розроблена одним із авторів при написанні дипломної роботи бакалавра за допомогою літературних та Інтернет-джерел.

Таблиця 1

Класифікація астронімів України

Класи	Фактична кількість астронімів	Відсоток від загальної кількості астронімів	Приклади (не менше 2-3-х)
Антропонімичні			
Символічно-ідеологічні			
Сакральні			
Етнічні			
Соціально-економічні			
Фізико-географічні			
Не вдалось класифікувати			
Загальна кількість			

Таблиця 2

Класифікація астронімів

Класи астронімів	Підкласи астронімів	Приклад
Антропотопонімичні	на честь першопоселенця, засновника	Ананьїв, Васильківка, Макіївка, Львів, Апостолове, Амвросіївка, Київ
	на честь землевласника	Скадовськ, Антоніни, Дебальцеве, Білокуракіне, Володимирівка
	на честь видатної людини	Хмельницький, Івано-Франківськ, Докучаєве, Коцюбинське, Корсунь-Шевченківський
Символічно-ідеологічні	антропотонімичні	Свердловськ, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Орджонікідзе, Артемівськ
	святкові	Першотравневськ, Первомайськ, Первомайськ
	абрєвіатурні	Комсомольськ, Комінтернівське, Южнокомунарськ, Комсомольське
Сакральні	святкові	Троїцьке, Вознесенськ, Миколаїв, Пантелеймонівка
	на честь церкви першобудови	Петропавлівка, Покровське, Успенка
Етнічні	етнічні	Печеніги, Рава-Руська, Українка, Новоукраїнка
Соціально-економічні	соціально-економічні	Пивиха, Теплодар, Соледар, Світловодськ, Щастя
Фізико-географічні	оронімичні	Краснопілля, Степногірськ, Долина, Верхівцеве, Рівне, Запоріжжя
	гідронімичні	Біловодськ, Дворічна, Жовті Води, Краснодар, Новодністровськ, Верхньодніпровськ, Донецьк, Луганськ, Луцьк
	зоонімичні	Лебедин, Вовчанськ, Турка, Конотоп, Снігурівка
	фітонімичні	Липова Долина, Каланчак, Борова, Лозова, Сосниця, Березівка, Виноградів, Оріхів
	від родовищ	Мілове, Вапнярка, Марганець, Залізничне, Дніпрорудне

Студентам також необхідно було вирахувати коефіцієнт поширення астронімів (γ) за своїм варіантом:

$$\gamma = \text{кількість астронімів} / \text{площа області (в одиницях на 1 тис. км}^2\text{)}$$

Практична робота складалася з декількох етапів. По-перше, студенти мали згадати, які населені пункти в Україні є містами. По-друге, необхідно було ретельно проаналізувати назву міста та відповідно правильно його класифікувати. По-третє, студенти мали написати висновок, у якому висловлювали б версії, чому той чи інший клас астіонімів поширений на території певної адміністративно-територіальної одиниці.

У результаті проведеної практичної роботи студенти визначили, що у Закарпатській, Рівненській, Одеській, Тернопільській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Миколаївській і Полтавській областях переважає фізико-географічний клас астіонімів. А для Донецької, Кіровоградської, Вінницької областей характерне переважання антропонімичного класу астіонімів. У Київській області однакове співвідношення астіонімів фізико-географічного та антропонімичного класів. Львівська область відзначається переважанням астіонімів за соціально-економічним класом. Крім переважаючих класів астіонімів, у кожній області є також астіоніми й інших класів. За класами на території України найменше поширення мають сакральні та етнічні астіоніми. В аналізі отриманих результатів чітко простежується історичний факт розвитку міст, пов'язаний, у першу чергу, із соціально-економічним розвитком окремих регіонів.

Аналізуючи отримані результати і помилки студентів, можна дійти таких загальних висновків: 1) не всі студенти відрізняють поняття «місто» і поняття «населений пункт», деякі могли включити до своєї роботи астіонім сусідньої адміністративно-територіальної одиниці; 2) студенти часто плутали ойконіми й астіоніми; 3) не всі зрозуміли, чому саме

поширені певні класи астіонімів на тій чи іншій місцевості; 4) не всі студенти правильно класифікували міста: часто плутали антропонімичні та символічно-ідеологічні, фізико-географічні та соціально-економічні класи тощо.

Загалом можна сказати, що робота сподобалась студентам, вона є для них цікавою пошуковою, але потребує в подальшому певних удосконалень. Виявлені помилки вказують на важливість наголошення на топонімичну складову у формуванні географічних знань і вмінь студентів.

Висновки. В результаті проведення практичної роботи реалізована концептуальна схема географо-топонімичного аналізу території України на матеріалі сучасних назв, яка містить такі послідовні частини:

- 1) створення інформаційної основи для аналізу (в рамках картографічного методу дослідження);
- 2) лінгвістичний та історичний аналіз (структурно-морфологічний, лексико-семантичний, частковий етимологічний, порівняльний історичний, синхронічний) мовної складової об'єкта дослідження;
- 3) математичний та просторово-часовий аналіз;
- 4) синтез отриманих аналітичних результатів у географо-топонімичному районуванні;
- 5) узагальнення і систематизація виділених на території України географо-топонімичних регіональних структур.

У подальшому планується використати топонімичну інформацію в рамках досліджень мікротопоніміки міста Харкова та підтримувати науково-дослідницьку складову навчання студентів.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
доцент А.М. Байназаров**

Список використаних джерел:

1. Афанасьев О. С. Географічні дослідження топонімії України: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів / О. С. Афанасьев. – К., 2006. – 19 с.
2. Закон України «Про географічні назви» від 31 травня 2005 № 2604-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 27.
3. Національний атлас України. - К.: ДНВП «Картографія», 2007. – С. 48 – 49
4. Поспелов Е.М. Топонимика и картография / Е.М. Поспелов. – М.: Мысль, 1971. – 256 с.
5. Рубашенко Є.В. Використання топонімичних знань у викладанні географічних дисциплін / Є.В. Рубашенко, А. М. Байназаров // Регіон – 2015: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – С. 68 – 70.

References:

1. Afanas'yev, O.Ye. (2006). Geografichni doslidzhennya toponimiyi Ukrayiny` [The geographic study of toponymy of Ukraine]. Ky`yiv, 19.
2. Zakon Ukrayiny` «Pro geografichni nazvy`» (2015) [Law of Ukraine «About geographical names»] vid 31 travnya 2005 № 2604-IV // Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, 27.
3. Nacional'nyj atlas Ukrayiny` (2007) [National Atlas of Ukraine]. Ky`yiv: DNVP «Kartografiya», 48-49.
4. Pospelov, E.M. (1971). Toponimika i kartografiya [Toponymy and cartography]. Moskva: Mysl', 256.
5. Rubashenko, Ye.V., Bajnazarov, A.M. (2015). Vy`kory`stannya toponimichny`x znan`u vy`kladanni geografichny`x dy`scy`plin [Using toponymic knowledge in the teaching of geographical disciplines]. Rehiion-2015: strategiya opty`mal'nogo rozvy`tku: materialy` mizhнарод. nauk.-prakt. konferenciyi. Xarkiv: XNU im. V.N. Karazina, 68-70.